

С. О. Харитонов,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. У статті проаналізовано питання кримінальної відповідальності за військові злочини за законодавством деяких зарубіжних країн. Зроблено висновок про недоцільність прийняття окремого закону, який би встановлював кримінальну відповідальність за вказані злочини.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, військовослужбовець, військовий злочин, кримінальне законодавство зарубіжних країн.

Аннотация. В статье проанализированы вопросы уголовной ответственности за воинские преступления по законодательству некоторых зарубежных стран. Сделан вывод о нецелесообразности принятия отдельного закона, который бы устанавливал уголовную ответственность за указанные преступления.

Ключевые слова: уголовная ответственность, военнослужащий, воинские преступления, уголовное законодательство зарубежных стран.

Summary. The article analyzes the issues of criminal responsibility for military crimes under the laws of some foreign countries. The conclusion is made about the inexpediency of adopting a separate law, which would establish criminal responsibility for the specified crimes.

Key words: criminal liability, soldier, military offenses, criminal legislation of foreign countries.

Постановка проблеми. У кримінально-правовій науці проблемі системного аналізу зарубіжного законодавства приділяється особлива увага. Це пояснюється тим, що такий методологічний прийом дозволяє досліджувати конкретні кримінально-правові інститути, встановлені етапи розвитку кримінального законодавства зарубіжних країн, повно і всебічно вивчати їх, виявляти переваги і недоліки, визначати пріоритетні об'єкти кримінально-правової охорони, виробляти єдині підходи правової регламентації і зрештою сформулювати аргументовані пропозиції щодо вдосконалення діючих норм кримінального законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, що стосуються кримінальної відповідальності за військові злочини за період незалежності України, приділяли увагу такі вчені: Г. В. Андрусів, В. М. Білоконев, П. П. Богущкий, В. П. Бондаєвський, В. К. Грищук, М. І. Карпенко, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, Г. І. Чангулі та ін.

Мета та завдання дослідження. Для встановлення основних напрямів, за якими йде законодавство зарубіжних країн у галузі військового кримінального права, вбачається можливим розглянути її правову регламентацію в деяких країнах.

© Харитонов С. О., 2018

Виклад основного матеріалу. Аналіз права зарубіжних країн відкриває перед юристами нові горизонти, дозволяє їм краще пізнати право своєї держави. Адже специфічні риси останнього мають особливо чіткий прояв порівняно з іншими правовими системами, озброюють їх ідеями й аргументами, які неможливо отримати навіть при дуже хорошому знанні вітчизняного права [1, с. 38]. Для встановлення основних напрямів розвитку в галузі кримінальної відповідальності за військові злочини треба насамперед розглянути її правову регламентацію в деяких країнах англосаксонської й романо-германської правових систем.

При вивченні англосаксонської правової системи перш за все звернімося до кримінального законодавства Великобританії, у якому відповідальність за військові злочини передбачена в нормативних актах, призначених для вирішення питань військової дисципліни в сухопутних військах, воєнно-повітряних та воєнно-морських силах [2].

До 2006 р. основними джерелами воєнно-кримінального законодавства цієї країни були закони «Про Армію» (1955 р.), «Про Воєнно-повітряні сили» (1955 р.) [3] і «Про дисципліну у Воєнно-морському флоті» (1957 р.) [4]. Усі вони належать до статутного права. Чималу роль у формуванні системи воєнно-кримінального законодавства Великобританії мають нормативні акти Парламенту країни, що доповнюють ці закони поправками та пролонгують їх дію. Наприклад, коментар (роз'яснювальна примітка) до Закону «Про дисципліну в Збройних Силах» (2000 р.) у вступі наголошує, що цей правовий акт «підготовлений Міністерством оборони з метою надання допомоги правозастосовним органам у розумінні цього Закону та його сприяння у правильному використанні. Слід зазначити, що він не є частиною Закону “Про дисципліну в Збройних Силах” та не затверджений Парламентом» [5].

У 2006 р. набрав чинності Закон «Про Збройні Сили» (Armed Forces Act), який замінив собою попередні закони «Про Армію» (1955 р.), «Про Воєнно-повітряні сили» (1955 р.) і «Про дисципліну у Воєнно-морському флоті» (1957 р.).

Розгляд справ про військові злочини віднесено до компетенції воєнних судів Великобританії, що комплектуються військовим командуванням, якому підпорядковані ці суди, й у подальшому військове командування затверджує їх вироки [6, с. 21]. Воєнно-кримінальне законодавство містить посилання на правомочність Міністра оборони, Ради оборони, інших органів управління й посадових осіб щодо можливості прийняття ними особистих нормативних актів з питань кримінальної відповідальності й покарання військовослужбовців. Ці нормативно-правові акти, які йменуються наказами, настановами, інструкціями тощо, згідно з офіційною доктриною покликані доповнювати законодавчі положення, наповнювати їх новим змістом з метою мобільного кримінально-правового реагування на можливі прояви злочинності серед військовослужбовців. Нормативні акти воєнного командування не потребують затвердження Парламентом, а найбільш важливі серед них затверджуються главою держави. При цьому не є перешкодою для цього контроль, який здійснює Парламент при прийнятті, затвердженні й набранні чинності актів підлеглого законодавства [7, с. 55].

Стаття 42 Закону «Про Збройні Сили» закріплює поняття «відповідний злочин», який карається законом: це кримінально каране діяння, передбачене цим Законом,

або те, що є йому еквівалентним [8]. Інакше кажучи, на відміну від КК України, кримінальне право Великобританії дає можливість правоохоронним органам застосовувати кримінальний закон за аналогією у випадку вчинення злочину військово-вслужбовцем. Також зазначимо, що на відміну від українського кримінального законодавства, яке не містить поняття «воєнний злочин», законодавство цієї держави відмежовує військові злочини (*military crimes or offences*) від воєнних злочинів (*war crimes*). У законодавстві Великобританії воєнними злочинами визнаються злочини, що заборонені міжнародним гуманітарним правом разом із злочинами проти миру й безпеки людства і які були вчинені під час війни, збройного конфлікту або під час воєнної окупації [9]. При цьому воєнні злочини припускають серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права. Термін «серйозність» відсилає до статей 50, 51 Женевської конвенції «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали загибель корабля, зі складу збройних сил на морі» (1949 р.). До серйозних порушень належать порушення, пов'язані з однією з нижченаведених дій в тому випадку, коли ці дії спрямовані проти майна або осіб, які користуються заступництвом цієї Конвенції, а саме: навмисне вбивство, тортури й нелюдське поводження, що включають біологічні експерименти, навмисне спричинення тяжких страждань або серйозного каліцтва, нанесення шкоди здоров'ю, незаконне, довільне й те, що проводиться у великому масштабі, руйнування, заволодіння майном, що не викликано воєнною необхідністю [10].

Воєнно-кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки було побудовано здебільшого на воєнно-кримінальному законодавстві Великобританії. Воно пройшло 3 етапи становлення. Перший пов'язаний з нормами англійських воєнних статей ще до об'єднання тринадцяти британських колоній у Сполучені Штати Америки в 1776 р. Другий етап становлення воєнно-кримінального законодавства США, що охоплює період з 1776 по 1950 р. та характеризується внесенням до запозичених англійських законів, у тому числі й до воєнно-кримінальних, суттєвих доповнень і поправок. Третій етап ознаменувався прийняттям 5 травня 1950 р. Єдиного кодексу воєнної юстиції [11]. Особливої уваги цей кодифікований нормативно-правовий акт приділяв питанням використання правових засобів під час війни, у різноманітних озброєних конфліктах, у тому числі при розв'язанні національних і міжнародних суперечностей.

Стаття 36 Єдиного кодексу воєнної юстиції США закріплює, що для воєнних судів правила, якими керуються загальні суди по кримінальних справах, повинен установлювати Президент, «наскільки він вважає це реальним» і якщо його рішення «не суперечить положенням Єдиного кодексу воєнної юстиції».

У США воєнне командування наділено правом затвердження тих чи інших воєнних судів, правом контролю їх діяльності й затвердження їх рішень, а також призначенням усіх посадових осіб в органах воєнної юстиції.

Згідно з поправкою V до Конституції США «ніхто не повинен притягуватися до відповідальності за тяжкий чи інший ганебний злочин інакше, як за постановою або за обвинуваченням, яке було винесене присяжними Великого журі, за винятком випадків порушення справ, що стосуються складу сухопутних і морських сил» [12, с. 20].

Якщо правомочний командир визнає, що зібрано достатньо матеріалів для розгляду справи у воєнному суді, він дає вказівку офіцеру, що проводить розслідування, скласти обвинувальний акт і подати його до воєнного суду. Він же своїм наказом призначає, який (спеціальний чи загальний) воєнний суд потрібно скликати для розгляду цієї справи, хто буде головою по справі, хто членами воєнного журі, хто обвинувачем, хто захисником, а також визначає час та місце розгляду справи. Вирок суду набуває чинності після його розгляду цим командиром, який скликав суд, з подальшим затвердження його рішення вищестоящим воєначальником [13, с. 59–69].

Хоча Єдиний кодекс воєнної юстиції і не містить поняття «військовий злочин», вже у ст. 77 наводиться визначення поняття «суб'єкт військового злочину»: це особа, яка, по-перше, вчинила злочин, передбачений у главі 10 цього Кодексу, або сприяла, підбурювала, надавала пораду, віддавала команду, забезпечувала його вчинення, а по-друге – сприяла вчиненню діяння, якщо воно головним чином вчинено нею [14]. З огляду на наведене робимо висновок, що суб'єктом військового злочину виступає не лише виконавець, а й різного роду співучасники – організатор, пособник, підбурювач. Воєнно-кримінальне законодавство США також припускає застосування закону за аналогією. Так, у ст. 134 встановлюється кримінальна відповідальність особи, якщо вона сприяє заворушенням, нехтує дисципліною, компрометує Збройні Сили діями, не передбаченими цим нормативним актом. Судова практика воєнних судів США має справи, пов'язані із застосуванням кримінальної відповідальності військовослужбовця за вживання наркотиків, носіння одягу особи іншої статі, непристойну телефонну розмову та ін. [15].

Як бачимо, у Великобританії і США взаємодія кримінального й воєнно-кримінального права знаходить вияв у тому, що воєнна судова практика використовує прецеденти, утворені як воєнними судами, так і судами загальної юрисдикції, і навпаки. Обидві галузі взаємно доповнюються стосовно вирішення того чи іншого питання. Прояв специфічності, автономності воєнно-кримінального права полягає в тому, що воно має свої джерела, повністю відокремлені від загального кримінального права.

На відміну від Великобританії та США, воєнно-кримінальне право Федеративної Республіки Німеччина вирізняється нормативною впорядкованістю і структурованістю джерел, стійким дотриманням загальноправових принципів, забезпеченням суворой юридичної техніки. Єдиним джерелом воєнно-кримінального права ФРН є «Воєнно-кримінальний закон» (*Wehrstrafgesetz*), який регулює питання кримінальної відповідальності військовослужбовців [16]. Закон має чітку і зрозумілу структуру, охоплює всі кримінально карані діяння, пов'язані з порушенням військового обов'язку, містить у собі норми як Загальної, так і Особливої частини.

Цей закон, як свідчить коментар до параграфу 3, не є закритим, незалежним законом, а являє собою своєрідне доповнення до КК ФРН і застосовується до військовослужбовців, якщо Кримінальний закон безсилий. До спеціальних джерел воєнно-кримінального права Німеччини також відносять закони «Про військовий обов'язок» [17], «Про статус військовослужбовця» [18] та ін.

У відповідності до параграфа 2 «Военно-кримінального закону» ФРН військовими злочинами визнаються діяння, заборонені цим нормативно-правовим актом.

Основним джерелом воєнно-кримінального права Франції є «Кодекс воєнної юстиції» (далі – КВЮ), який уперше було прийнято в 1857 р. [19, с. 7] Цей кодифікований нормативний акт складався з 4-х книг: 1. «Судоустрій»; 2. «Компетенція воєнних судів»; 3. «Судочинство»; 4. «Про злочини та покарання». В основу книги IV лягли воєнно-кримінальні закони Наполеона I, які проіснували понад 60 років. Перелік злочинів і донині майже не змінився, але покарання за їх вчинення були суттєво знижені.

У 1928 р. було прийнято КВЮ для сухопутних військ, у 1938 р. – КВЮ для воєнно-повітряних та для воєнно-морських сил, норми яких практично не відрізнялися від норм КВЮ для сухопутних військ (1928 р.) [20] і проіснували до набрання чинності КВЮ 1965 р., який з доповненнями і змінами діяв до 2006 р. [21].

Нині у Франції діє КВЮ 2006 р., який за традицією теж складається з 4-х книг: 1. «Організація й компетенція воєнних судів»; 2. «Воєнно-кримінальне судочинство»; 3. «Покарання, що застосовуються судами Збройних Сил і за порушення воєнського порядку»; 4. «Воєнна жандармерія та воєнно-поліцейські суди». Як видно, КВЮ містить у собі норми не лише кримінального права, а й ті, що регламентують утворення й компетенцію воєнних судів, процедуру розгляду кримінальних справ та ін. [22].

Він визначає, що воєнні суди призначають покарання, передбачені у кримінальному законі, у відповідності із загальними принципами і правилами кримінального права. У тих випадках, якщо до військовослужбовців неможливо застосувати ту чи іншу норму КК або якщо існують особливості її реалізації в умовах Збройних Сил, безпосередньо у статті КК робиться посилання на відповідну статтю КВЮ.

У ст. 311–1 КВЮ передбачено, що злочинні діяння військовослужбовців (незалежно від закріплення у КК Французької Республіки) караються цим Кодексом, якщо вони посягають на встановлені міжнародним правом закони і звичаї війни або на військовий правопорядок [23].

Кримінальний кодекс Республіки Польща поряд із Загальною та Особливою частинами містить Військову частину, в якій згруповані (крім загальних положень, які стосуються лише військовослужбовців) конкретні склади злочинів. Система військових злочинів поділяється на 6 глав, що охоплюють злочини: проти обов'язку несення військової служби; проти засад військової дисципліни; проти правил поведінки з підлеглими; проти засад поведінки зі зброєю й військовою технікою; проти засад несення служби та злочини проти військового майна [24, с. 4].

Глава 13 Кримінального кодексу Республіки Болгарія присвячена військовим злочинам, які системно поділені на 7 розділів, що містять 35 статей. І хоча законодавець не наводить дефініції поняття «військовий злочин», на початку цієї глави виділено суб'єктний склад осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за такі злочини: «За злочини, передбачені цією главою, підлягають відповідальності: а) військовослужбовці; б) особи рядового, сержантського й офіцерського складу підрозділів Міністерства внутрішніх справ; в) особи, які знаходяться в запасі під час учбових, перевірочних і практичних зборів; г) не вказані в цій статті особи, винні в співучасті у військових злочинах» [25, с. 265].

Сім розділів розглядуваної глави охоплюють такі види військових злочинів: злочини проти порядку підлеглості й військової честі; ухилення від військової служби; посадові злочини; злочини проти караульної, постової, внутрішньої і прикордонної служби; інші військові злочини (розголошення відомостей військового характеру та марнотратство); військові злочини, вчинені у воєнний час або в бойовій обстановці; злочини, вчинені у зв'язку з воєнними діями [25, с. 265].

Кримінальний кодекс Литовської Республіки об'єднує однією главою злочини і кримінальні проступки проти служби охорони краю. Закон виділяє два види суб'єктів: воїн і призовник. Воїном визнається громадянин Литовської Республіки, який несе обов'язкову (рядову чи в активному резерві), професійну або добровільну військову службу; призовник – військовозобов'язаний у порядку та способами, передбаченими Законом «Про обов'язкову військову службу», який до встановленого законодавством віку не відбував обов'язкової рядової чи альтернативної служби та не має підстав для звільнення від неї. Призовник може бути суб'єктом 3-х складів злочинів: ухилення від призову на обов'язкову військову службу; ухилення від призову на військову службу у воєнний час та ухилення від виконання обов'язків військової служби. Військові злочини, суб'єктом яких виступає воїн, не систематизовані в межах глави й передбачені в 13-ти статтях [26].

Кримінальний кодекс Латвійської Республіки у главі «Злочинні діяння на військовій службі» в ст. 331 визначає конструкцію злочинного діяння на військовій службі та його суб'єкта: «злочинними діяннями на військовій службі визнаються передбачені цим законом, спрямовані проти встановленого порядку несення військової служби злочинні діяння, вчинені військовослужбовцями, тобто особами, що знаходяться на дійсній військовій службі, та особами рядового складу Національних збройних сил, а також особами, які зобов'язані проходити обов'язкову військову службу під час знаходження їх на військових навчаннях, та особами, стосовно яких передбачені спеціальні положення» [27]. Глава складається з 26 статей, норми яких багато в чому схожі з нормами КК України.

Глава 13 «Злочини проти військової служби» КК Естонської Республіки у ст. 245 хоча й не наводить трактування поняття «військовий злочин», але визначає суб'єктний склад військових злочинів:

«1. За вчинення злочинів проти військової служби відповідальність несуть особи, які знаходяться на дійсній військовій службі в оборонних військах, прикордонній охороні, частинах внутрішньої охорони та Департаменту рятувальної служби чи в інших організаціях, на яких поширюється діючі в оборонних військах статuti, а також резервісти, які знаходяться на учбових зборах.

2. Особа вважається такою, що знаходиться на дійсній службі, зі встановленого наказом дня, в який вона була зарахована до складу військової частини, установи або організації, вказаної в частині першій цієї статті.

3. Особи, перелічені в частині першій цієї статті, несуть відповідальність за злочини, вказані в інших главах Особливої частини цього Кодексу на загальних підставах» [28].

Військові злочини передбачені у вісімнадцяти статтях КК цієї Республіки.

Висновки. Отже, хоча в багатьох зарубіжних державах відповідальність за військові злочини передбачена в самостійному законі та деякі українські науковці на-

полягають на прийнятті окремого закону, на наш погляд, для вітчизняної системи кримінального законодавства прийняття цього закону буде недоречним, оскільки він повинен або дублювати положення Загальної частини КК України, без яких кваліфікація військових злочинів і призначення за них покарання неможливі, або ж при застосовуванні норм такого закону потрібно буде використовувати норми чинного КК України, що нівелюватиме сенс прийняття окремого законодавчого акта.

Список використаних джерел

---

1. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. Москва : Прогресс, 1981. 256 с.
2. Army Act 1955, Air Fors Act 1955, Naval Discipline Act 1957. *Chronological table of the statutes*. Pt. 2. London, 1985. P. 1002–1017, 1042–1047.
3. Air Force Act, 1955. The public acts and church assembly measures of 1955. London, HMSO, 1956. Chapter 19.
4. Naval Discipline Act, 1957. The public general acts and church assembly measures of 1957. London, HMSO, 1958.
5. Explanatory Notes to Armed Forces Discipline Act 2000. Chapter 4.
6. Карев Д. С. Военно-уголовный процесс в армиях буржуазных государств. Москва : РИО ВЮА, 1949. 150 с.
7. Лавочкин В. О. Источники военно-уголовного законодательства Великобритании : сб. ст. Москва : ВКИ, 1990. № 26.
8. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/contents>.
9. Rogers A. P. V. War Crimes Trials under the Royal Warrant: British Practice 1945–1949. *International and Comparative Law Quarterly*. 1990. V. 39.
10. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-2.htm>.
11. Schlueter D. A. The Court – Martial: A Historical Survey. *Military Law Review*. 1980. Voi. 87.
12. Уголовное право США : сб. нормат. актов. Москва, 1985. 159 с.
13. Гребенников С. С. Уголовный процесс буржуазных государств, его реакционная сущность. Москва, 1978. 178 с.
14. URL: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>.
15. Criminal law deskbook. Volume II : Crimes and defence. The Judge Advocate General's School, US Army. Charlottesville, Virginia. 2010.
16. Wehrstrafgesetz (WSTG). Vom 24. Mai 1974. {BGBl I 1213}. Disziplinar – und Strafrecht der Bundeswehr. 8 Auflage, 1978.
17. Wehrpflichtgesetz. Von 8. Desember 1972 (BGBl. I. S. 2277).
18. Gesetz uber die Rechtsstellung der Soldaten. Von 19. August 1975 (BGBl. IS. 2273).
19. Французский военно-уголовный кодекс о преступлениях и наказаниях. Санкт-Петербург, 1865. 228 с.
20. Code de justice militaire pour l'armee de mer (loi du 13 janvier 1938). Paris, 1960.
21. Code de procedure penale. *Code de justice militaire*. Paris, 2002; Loi no 99–929 du 10 novembre 1999 portant reforme du code de justice militaire et du code de procedure penal. *J. O du 11 nov*. 1999. № 262.
22. Title 10, United States code. Armed forces. Chaptes 47. Uniform Code of militari justice. Wash., 1985. P. 160–223; Code de justice militaire. Paris, Dalloz, 1992–1993.
23. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071360&dateTexte=20080505>.
24. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. мову В. С. Станіч. Київ : ОБК, 2016. 138 с.
25. Уголовный кодекс Республики Болгария. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. 298 с.
26. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_33.html.
27. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424>.
28. URL: <http://constitutions.ru/?p=446&page=5>.